

АБАЙ ТАҒЫЛЫМЫНЫҢ МАҒЫНАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қайыпбаева А., ф.ғ.к., гуманитарлық – әлеуметтік пәндер кафедрасының
қауымдастырылған профессоры

А. Байтұрсынов атындағы Қостанай Өңірлік Университеті, Қостанай қаласы

Төлеуова А. Қ., филология кафедрасының доценті

З. Алдамжар атындағы Қостанай Әлеуметтік-техникалық университеті, Қостанай қ.

E-mail: Toleuova1975@mail.ru

Мақалада Абай шығармаларындағы қазақ халқының тұрмыс тіршілігінде кездесетін әдет-ғұрыпы мен мәдениеті тәрбиелік тұрғыдан көрсетілген. Қазақтың рухани байлығын салт-санасын өз өлеңдерінде келтіріп, көркем етіп суреттеген. Абай өз еңбектерінде өркениетті қоғамның толыққанды мүшесі болуда тәрбие көзінің де әсер ететінін айта кетіп, дұрыс жолды таңдауға шақыратынын шығармаларын талдау арқылы ұсынылып отыр. Қоғамдық қатынаста бірінші орынға жеке тұлғаны қояды. Адамға өзін қоршаған ортаның үлкен ықпал етіп, дұрыс тәрбие алуына әсерін тигізетінін Абай шығармаларынан аңғаратынымызды сөз еттік.

Тірек сөздер: қоғамдық қатынас, әдет-ғұрып, қазақ тұрмысы, тәрбие, өркениет.

В статье воспитательно отражены обычаи и культура казахского народа в произведениях Абая. В своих стихах он описал духовное богатство казахов. В своих работах Абай отметил, что в становлении полноправного члена цивилизованного общества влияет и источник воспитания, призывающий к выбору правильного пути. В общественных отношениях на первое место ставит личность. Мы видим, что на человека оказывает огромное влияние окружающая его среда, способствует правильному воспитанию.

Ключевые слова: общественные отношения, обычаи, казахский быт, воспитание, цивилизация.

The article reflects the traditions and culture of the Kazakh people found in the works of Abai from an educational point of view. In his poems, he reflected the spiritual wealth of the Kazakh people and depicted them artistically. In his works, Abai noted that the source of Education also affects the formation of a full-fledged member of a civilized society and encourages you to choose the right path. In public relations, the first place is given to the individual. In the works of Abai, we can say that the environment has a great influence on a person, on proper upbringing.

Keywords: social relations, customs, Kazakh life, education, civilization.

Қоғам адамдардың жиынтығынан тұрады десек, сол қоғамды алға жетелейтін ұлы тұлғалардың ролі туралы көп айтылып та, жазылып та жүр. Бірақ сол ұлы тұлғалардың қоғамдағы орны, маңызды істері, болашақ ұрпаққа әсері туралы пікірлердің әр алуан болатыны заңды құбылыс. Әр қоғам өз адамын туғызады, себебі адам өзі өмір сүріп отырған ортаның перзенті. Жеке тұлғалардың арасында ұлы тұлға дәрежесіне жеткендердің барлығына өзін қоршаған әлеуметтік ортаның әсер ететіндігін дәлелдейтін факторларды тарихтан көптеп келтіруге болады. Араптар үшін Мұхаммед ұлы тұлға болса, қырғыз халқы Шыңғыс Айтматовты дүние жүзілік дәрежеге жеткізді. Сол сияқты қазақ ұлты үшін ұлы Абайдан асқан дана адам жоқ.

Абайды, оның әдеби-көркем шығармашылығы мен қара сөздерінің мәнін терең түсіну үшін, өзі шыққан қоғамдық ортаның қыр-сырын анықтау қажет.

Он тоғызыншы ғасырдың екінші жартысында Қазақстанға капиталистік қарым-қатынас тездете кіріп, жаңа қоғамның алғашқы элементтері қалыптаса бастаған болатын.

Мұндай жаңалықтарға үрке қарап, артын күтіп, тосырқай қарағандар да, заманның лебін тез түсініп, икемделгендер де болды. Бұл барлық қоғамға тән заңды құбылыс, процесс.

Бірақ қазақ қоғамының өзіне тән ерекше бір сипаты болды. Ол—жеке адамның өз руының шеңберінен шыға алмаушылығы. Рулық құрылыста әрбір адамның жақсы, жаман болуы өзіне байланысты. Басқа ру адамдары үшін ол жат, бөтен. Сондықтан ол қандай жағдайда болсын, өз руымен өмір сүруге мүдделі және мәжбүр. Рудың қуанышы, қайғысы бәріне ортақ. Сондықтан мұндай қоғамда ұжымдық ұғым басты орын алады. Қазақ халқының қоғамдық өмірдің жаңа жағдайына бірден бейімделіп, көне салмағанын осымен түсіндіруге болады.

Ал жаңа қоғамдық қатынаста бірінші орынға жеке тұлға шыға бастайды. Белсенді адам өзін қоршаған әлемге ықпалын тигізеді, ал бұл өз кезегінде адамның сезімталдық қабілетінің дамуына әсер етеді. Заман лебін заманынан озық туған жеке тұлғалар бұрын болжап, үгіт-насихат жүргізеді. Абай да сол заманның мұрагер рубасы ретінде қазақ халқы қоғамдық өмірінің жаңа жағдайына бірден бейімделіп, көне салмағанына шүбә болмауға тиіс.

Абай дәуіріндегі қазақ тұрмысы негізінен ақынның күллі туындыларында толық бейнеленген. Оның қоғамдық-публицистикалық өлеңдерінің тұтас бір дәуірдің дерегі ретінде тарихи мән-маңызын мойындауға тиіспіз.

Тұтас бір ғасыр өтсе де, қазіргі өз қоғамымыздың көптеген әлеуметтік-саяси, мәдени, тәрбие мәселелері әлі күнге дейін күн тәртібінен түспей тұр.

«...Сол естілерден естіп білген жақсы нәрселерін ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, соны адам десе болады.» (1, 19-сөз.155) Абай айтып отырған адамның адам деген құрметті атақты алып жүруі екі үлкен мәселеге байланысты: оның бірі- білім болса, екіншісі-тәрбие.

Есті адам білімді «қалай» болса да алады, бірақ « қалмысы жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болатын» (2,38-сөз 185) тәрбие барлығымызды ойлантады. Қазіргі қоғамымыздың ең ауыр жарасы осы болса керек.

Бала- қоғамның болашағы дейтін болсақ, онда болашақтың бүкіл бет-бейнесі әрбір шаңырақтың тірегі болатын ұрпақтың тәрбиесінде жатыр. Осыған байланысты Абай былай дейді: « Ғылым-білімді әуелі бастан бала өзі ізденіп таппайды. Басында зорлықпенен, яки алдауменен үйір қылу керек, үйрене келе өзі іздегендей болғанша. Қашан бір бала ғылым, білімді махаббатпенен көксерлік болса, сонда ғана оның аты адам болады.»(3,38-сөз. 185-186) Бұл әрбір ата-ананың әрдайым есінде болатын нәрсесі болуы керек. Себебі, қолынан ештеме келмейтін баланың болуы мүмкін емес, бүкіл баланың бойында таланттың ұшығы, шырағы бар. Бар мәселе соны уақытында ескеріп, еңбекпен ұштастыра білуде. « Қулық саумақ, көз сүзіп, тіленіп, адам саумақ- өнерсіз иттің ісі. Әуел құдайға сыйынып, екінші өз қайратына сүйеніп, еңбегінді сау, еңбек қылсаң, қара жер де береді, құр тастамайды.» (4,4-сөз.135) деп ұлы Абай тағы бір ескертіп, шегелеп айтады.

Қазіргі қазақ қоғамындағы келеңсіз көріністердің түп-тамыры - жұмыссыздықта жатыр. Нашақорлық, маскүнемдік, жезөкшелік, ұрлық, зорлық, адам өлтіру, әр түрлі дәрежедегі қылмыстардың жастар немесе егде адамдар тарапынан болсын кең етек алуының негізгі себебі осында болса керек. Еңбек- адамының бүкіл талантын қозғайтын, шығармашылығын ұштайтын процесс. Абайдың «Қазақтың жаманшылыққа үйір бола беретұғынының бір себебі- жұмысының жоқтығы»(5,42-сөз.217) деп бекерден бекер айтпағаны осыған байланысты.

Жас мемлекеттің тәжірибесінің жоқтығын, халықтың саяси сауаттылығының төмендігін пайдаланған, өз мүддесін жоғары қойған «алаған қолым береген» емес деген принциппен өмір сүретін топтың болуы өтпелі кезеңнің ең бір ауыр келеңсіз жағы. Осыған ұқсас көріністі Абай өмір сүрген дәуірден де көруге болады. «... Ашулансам, ызалана алмаймын, күлсем, қуана алмаймын, сөйлегенім өз сөзім емес, күлгенім өз күлкім емес, бәрі де әлдекімдікі» (6, 9-сөз.142) дейтін сырты бүтін, іші түтін ұлы ақын:

«Жамандар қыла алмай жүр адал еңбек,
Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек.
Арамдықтан жамандық көрмей қалмас,
Мың күн сынбас, бір күні сынар шөлмек.»
(7, 15) деп оларға ескерту жасаған болады.

Заман ағымы солай ма «... Ақсақалдың, әкенің, білімдінің сөзінен сырдаң тартып, тез жиренбек » (8,16) болуы заңды болып көрінсе, онда осыдан бір ғасырдан астам уақыт бұрын қалыптасқан

«Бір сөз үшін жау болып,
Бір күн үшін дос болып,
Жүз құбылған салттың»

(9,42) әлі күнге дейін қоғамымызды жайлап, бойымыздан арылмай келе жатқаны ауыр кесел болғаны.

Абай мұның барлығын көрді, білді, заман ағымын сезді, бірақ «жартасқа барып, күнде айғай салғанымен, одан жаңғырықтан басқа ештеме шықпай, баяғы жартас- бір жартас» (10,74) қалпында қала берді. Заманынан озық туған деп халқына жаны ашыған, өрге сүйреген, жол көрсеткен әрекетіне байланысты айтқан шығар. Бірақ Абайдың «ақынның ақыны ғана емес, ақылдың ақыны » екеніне ешкімнің ешқандай дауы болмауы керек.

Оның өлеңдерінің әрбір жолы, қара сөздері тәрбиеге толы, неден сақтану, қайда ұмтылудың бағдарламасы десе де болады.

«Жалға жүр, жат жерге кет, мал тауып кел,
Малың болса, сыйламай тұра алмас ел.

Қаруыңның барында қайрат қылмай,
Қаңғып өткен өмірдің бәрі де-жел»

(11, 143) деп ескерте айтса, ақын енді бір өлең шумақтарында былай дейді:

«Осыны оқып, ойлай бер, болсаң зерек,
Еңбекті сат ар сатып неге керек?

Үш-ақ нәрсе- адамның қасиеті:

Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек»

(6,151)

«Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап,

Әуре етеді ішіне қулық сақтап,

Өзіңе сен, өзінді алып шығар,

Еңбегің мен ақылың екі жақтап»

(6,161)

Бұл-Абай көрсеткен өркениетті қоғамның толыққанды мүшесі болу жолындағы тәрбие көзі, әрі жолы. Ағылшын саясаткері У.Черчиллдің «Тарих жоқ, тарихта тек ұлы адамдар бар» дейтін сөзі, міне, осындай ұлы тұлғаларға байланысты айтылса керек.

Бірақ «Адам баласын замана өстіреді, кімде-кім жаман болса, замандасының бәрі виноват» дейтін Абайдың тағдырын жастарды басқаша тәрбиелеуге ұмтылғаны үшін өлтірілген ертедегі грек ойшылы Сократтың, «басқа елде дос тауып, өз елімде жау таптым» дейтін сақ тайпасының ойшылы да кемеңкері болған Анахарсистің өлімдерімен салыстыруға болады. Театр майталманы, Абай образын сомдағаны үшін жоғары жүлдеге ие болған Болат Әбділманов ұлы ақынның құсалықтан өлгенін айтқан болатын.

« ... Керекті уақытында ойламай, керекті уақытында қылмай, керекті уақытында айтпай, дәйім уақытынан кеш қалып, « Әй, әттеген-ай! Үйтуім екен, бүйтуім екен» деп, өмір бойы ғафил болып-ақ отырмас» (14,43-221) үшін Абай нақылы, Абай ескертуі әрбір қазақтың жүрек түкпірінде жатуы керек-ақ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Абай. Энциклопедия. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9
2. Әлем әдебиеті. Абай Құнанбаев шығармалары – Алматы, «Жалын» 1995ж.
3. Әуезов М. Абай мұрасы жайында,- Қазақ ССР ҒА-ның хабаршысы. 1957, № 3, 21 б.
4. Сыздықова Р. Абай шығармалары мен 19 ғ-дағы жазу нұсқаларының тілін зерттеудің маңызы. «Қазақ тілі мен әдебиеті» (журн.), 1959, № 2
5. Төкебаева Ж.Ә. «Абай шығармалары тілінің статистикалық аспектілері» - Қ.Р., Алматы, 2001, филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін жазылған диссертацияның авторефераты.
6. Абай. Таңдамалы өлеңдері. Ташкент. 1922 – III-Ү және 276,287б.
7. Абай Құнанбаев. Аудармалар мен қара сөздер. Алматы. 1977.
8. Абай. Өлеңдер. Алматы. 1976.
9. Абай Құнанбаев. Аудармалар мен қара сөздер. Алматы. 1977.

ӘОЖ 930 (574)

<https://doi.org/10.53355/m6508-1400-7702-a>

ТАРИХИ БІЛІМ БЕРУ БАРЫСЫНДАҒЫ «ТАРИХИ ЖАДЫНЫҢ» ОРЫНЫ

Калиева Б.Т.

Академик Т.С. Садықов атындағы Қазақстан тарихы кафедрасының «6D011400-Тарих»
мамандығының докторанты

Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

E-mail: tynysbekovna@mail.ru

Баяндамада «тарихи жадының» қоғамдағы рөлі, оның тарихи білім беру барысындағы қалыптасу негізіне тоқталды. Тарихи білім беру барысындағы «тарихи жадының» қалыптасуы, орыны бүгінгі жас буынға өз тарихын жетік меңгеруіне, оны қызығушылықпен оқуына деген ықыласын қалыптастыру барысы аталған. Мектепте тарихы білім беру негізінде «тарихи жадының» қалыптастыруға болатындығы көрсетілген.

Тірек сөздер: тарих, тарихи жады, білім беру, мектеп, жад.

В докладе рассматривается вопрос о роли «исторической памяти» в обществе, основе ее формирования в процессе исторического образования. Стремления нынешнего подрастающего поколения осваивать свою историю, с интересом изучать ее, это и показывает формирование и место «исторической памяти» в процессе исторического образования. В работе делается акцент на то что «историческая память» может формироваться на основе исторического образования в школе.

Ключевые слова: история, историческая память, образование, школа, память.

The report examines the issue of the role of "historical memory" in society, the basis of its formation in the process of historical education. The aspirations of the current younger generation to master their history, to study it with interest, this is shown by the formation and place of "historical memory" in the process of historical education. The work focuses on the fact that "historical memory" can be formed on the basis of history education at school.

Key words: history, historical memory, education, school, memory.

Мектепте тарихи білім беру барысы қазіргі таңда маңызды жұмыстардың бірі деуге болады. Тарих пәні мұғалімі мен оқушының арасындағы байланыс, сабақ беру әдісі, сабақ барысында аталған тарихи мәселені дамыту үрдісі ол екі жақты қарым-қатынасты талап